

Narratieve leerprocessen

OVER BEGELEIDEN MET BRONNEN UIT DE 'CULTURELE HUMUSLAAG'

Michiel DE RONDE

INLEIDING 'Er zijn vele deuren die toegang geven tot Fantásie', schreef Michael Ende in zijn kinderboek *Die unendliche Geschichte* (1979), in het Nederlands vertaald als *Het oneindige verhaal*. Zijn vertelling, een modern sprookje, is een treffende illustratie van het grondidee van het invoegen van bestaande verhalen (zoals sprookjes en mythische vertellingen) in begeleidingstrajecten. In dit tijdschrift zijn meerdere artikelen van mijn hand verschenen waarin deze narratieve vorm van begeleiden is uitgewerkt aan de hand van een concreet verhaal, zoals het sprookje van Roodkapje (De Ronde, 2016a), het Bijbelverhaal van de vader met twee zoons (De Ronde, 2017) en het gedicht *Het*

kind en ik van Martinus Nijhoff (De Ronde, 2016b). Wat nu zijn de methodische overwegingen die ten grondslag liggen aan deze vorm van begeleiden? Valt er, naast de beschrijving van concrete voorbeelden, ook in meer algemene zin iets te zeggen over deze werkwijze?

HET ONEINDIGE VERHAAL In *Het oneindige verhaal* worden twee wonderlijke verhalen in elkaar gewikkeld; ze lopen parallel en zijn tegelijkertijd met elkaar verweven. De ene

Dr. M.A. de Ronde is lector begeleidingskunde bij de Hogeschool Rotterdam. E-mail: ronma@hr.nl.

vertelling is rood gedrukt, de andere is in blauw weergegeven, telkens verluchtigd met een prent van twee slangen die elkaar in de staart bijten. Ook op de omslag van het boek is dit beeld van de Ouroboros als illustratie afgebeeld. De twee slangen vormen samen een doorgaande beweging: het ene verhaal grijpt in het andere en zo vormen ze samen een oneindige rondgang, zichzelf zonder ophouden vernieuwend.

Het rode verhaal leidt ons door het leven van de tienjarige Bastiaan, een stille, bedrukte jongen, wiens moeder onlangs overleden is en van wie de vader zich van verdriet heeft teruggetrokken en daardoor zijn zoon weinig aandacht schenkt. Op school, waar zijn klasgenoten hem pesten om zijn melancholische temperament, voelt Bastiaan zich evenmin goed. De enige veilige plaats voor hem is daarom zijn rijke verbeelding. Zo komt hij in het blauwe verhaal terecht, waar hij – verdiept in het lezen van het wonderlijke boek waartoe een oude antiquair hem heeft gelokt – aanvankelijk de jongeman Atréjoe ontmoet, aan wie de taak is opgedragen het rijk Fantásie te redden van het zich steeds verder uitbreidende Niets.

Een van de boeiende kenmerken van *Het oneindige verhaal* is de voortdurende wederzijdse beïnvloeding van de twee verhaallijnen. De zielige Bastiaan en de dappere Atréjoe raken elkaar. De weg die Atréjoe aflegt, kan hij alleen gaan dankzij de enige kwaliteit die Bastiaan zichzelf durft toe te dichten: zijn verbeeldend vermogen. De gang die Bastiaan gaat gedurende het boek, wordt gevoed en gevormd door de moed die Atréjoe aan de dag legt. Daaruit schept de jongen zelf nieuwe levenskracht. De twee verhalen zijn als de twee slangen die elkaar in de staart bijten en daarmee de cirkel gaande houden. Zij symboliseren het principe van

de hermeneutiek dat zegt dat het ene verhaal nodig is om het andere verhaal te verstaan, zoals een spiegel en de kijkende persoon beide nodig zijn om een beeltenis op te roepen en waar te nemen.

INZICHT Deze heen en weer gaande beweging tussen de gegeven verhalen uit het erfgoed van onze beschaving – Kunneman (2005) spreekt van een 'culturele humuslaag' – en de geleefde verhalen van mensen van elke dag, vormt de centrale gedachte van de narratieve werkvormen die in mijn artikelen gepresenteerd worden. Daarin worden mythen, sprookjes en gedichten opnieuw verteld om onszelf met behulp daarvan dieper en beter te verstaan. Hierin bestaat de ene beweging: onszelf begrijpen via de verhalen. Als we naar die verhalen luisteren, dan blijkt altijd ook de andere beweging op gang te komen. Dankzij de verbinding met onze eigen ervaringen en belevenissen, krijgen de gegeven verhalen en de voorgedragen gedichten zelf ook weer een nieuwe diepgang en een nog niet eerder ontdekte rijkdom aan betekenis.

Deze tweezijdige beïnvloeding van verstaan en betekenisgeving van teksten staat bekend als de hermeneutische cirkel (Gadamer, 1986). Het begrip van het verhaal draagt bij aan het zelfverstaan; het zelfverstaan op zijn beurt verdiept het inzicht in het verhaal, als de oneindige beweging van de lemniscaat (zie Meijers, 2017).

FEIT EN VERBEELDING Naast de methodische gelijkenis van in elkaar grijpende verhaallijnen, bestaat er tussen de bedoeling van mijn artikelen en de vertelling van *Het oneindige verhaal* nog een andere overeenkomst. Deze heeft te maken met de boeiende en alarmerende inhoud van dat boek. Ende's sprookje

stelt een thema met zowel een verstrekken-de diepgang als een verontrustende actualiteit aan de orde. Het rijk Fantásië is in gevaar! De Kleine Keizerin is ziek! Haar kwaal blijkt de ziekte van het rijk te zijn: er vallen, zoals gezegd, gaten in het keizerrijk, lege plekken, die het beste getypeerd kunnen worden als 'het niets'! Het rijk Fantásië wordt bedreigd door ... door ... Niemand die het duidelijk kan zeggen, maar grote delen van het oneindig rijk verdwijnen eenvoudig, worden tot leegte, tot niets. Dit sprookje laat zich lezen als een waarschuwing voor de ontmythologisering door de 'mechanisering van ons wereldbeeld' (Dijksterhuis, 1950): als alles verklaard en beheerst kan worden, dan sterft de verbeelding en verliest de wereld haar betekenis. De dingen, inclusief relaties, gaan op in hun nuttigheid en gebruikswaarde, waardoor hun intrinsieke zin en diepere betekenis verkommeren. Met de introductie van mythen, sprookjes en gedichten in de wereld van de professionele begeleiding wil ik met mijn publicaties de inhoud van oude verhalen, die van tijden her tot de verbeelding van mensen gesproken hebben, terugbrengen in het centrum van de begeleidingskunde. Professionele begeleiding is meer dan alleen het helpen van individuen en groepen om naar zichzelf te kijken, meer dan alleen stilstaan bij eigen ervaringen om daarop beslissingen te baseren. Mythen, sprookjes en gedichten hebben veel tot ons te zeggen. Begeleiden bestaat niet alleen uit het stimuleren tot zelfreflectie, maar ook uit het aanreiken van bronmateriaal met betekenisvolle boodschappen, waardoor die zelfreflectie gevoed kan worden.

Het voorstel om ten behoeve van trajecten voor begeleiding en professionalisering te putten uit de bronnen die onze cultuur rijk

is, is ingegeven door de verontrustende waarneming dat in onze maatschappij het functionele denken steeds meer de overhand krijgt. De techniek verdringt het symbool en de functie is belangrijker dan de betekenis. Een sprekend voorbeeld daarvan is de opmerking van een jonge moeder: 'Ik laat mijn kind elke dag piano spelen, want dat is goed voor de ontwikkeling van zijn hersenen' (zie Levitin, 2016). Hoe waar dat wetenschappelijk aangetoonde verband misschien ook is, hier toont zich toch een omgekeerde wereld. Laat het kind liever het instrument bespelen – en dus zijn hersenen gebruiken – omdat pianomuziek mooi is en omdat die muziek het waard is om gespeeld en gehoord te worden.

Dit voorbeeld laat zich naar duizend andere levensterreinen vertalen. Denk aan onze omgang met voedsel, onze verhouding tot de natuur, de manier waarop we leren lezen en de inrichting en inhoud van onderwijs en wetenschap überhaupt. De mechanisering en verwetenschappelijking van ons wereldbeeld heeft ons functioneel leren denken, maar daarmee dreigen we los te raken van de ingeboren waarde van de dingen en hun betekenis in zichzelf. Als we dingen zoals muziek maken, onderwijs volgen, de maaltijd gebruiken, enzovoort niet meer doen omwille van henzelf, dan komen ze al snel onder het dictaat te staan van de economie van collectieve welvaart en persoonlijk gemak en genot. En dat is precies wat we zien gebeuren: onderwijs en wetenschap hebben zich in sterke mate ontwikkeld in functie van hun maatschappelijke nut: wat leveren ze op en hoe kunnen de opbrengsten 'gevaloriseerd' worden?

Het gevolg is, in termen van Ende's boek, dat er gaten vallen in het rijk van Fantásië. Zaken die ogenschijnlijk geen nuttige bijdrage

leveren aan de maatschappelijke en economische orde verdwijnen uit de aandacht, met als consequentie dat er leegte ontstaat: gaten van niets en een overheersend gevoel van onbehagen en neerslachtigheid dat de meest sensitieven onder ons kennen, zonder er een verklaring voor te kunnen geven (Verbrugge, 2004; Heine, 2016). Ook de begeleidingskundige zou zomaar functioneel ingezet kunnen worden, ten behoeve van het dominante discours van produceren en consumeren, en de bestaande orde daarmee eerder bevestigen dan kritisch bevragen (zie De Ruiter, 2017).

WERKEN MET PROFESSIONALS Het is een van de taken van de begeleidingskunde om professionals in staat te stellen antwoord te geven op deze tijd van onbehagen. Begeleidingskundigen dragen bij aan de vorming en scholing van professionals (zowel individueel als collectief) op het niveau van waarden, drijfveren en (gezamenlijke) zingeving. Het vakgebied van de begeleidingskunde wil daarmee tegenwicht bieden aan de instrumentalisering van professioneel werk en de dehumanisering van professionele organisaties.

De werkwijze van het narratief begeleiden door actief verhalen in te brengen, kan gezien worden als een begeleidingskundig antwoord op de dreigende gaten van het Niets in het rijk van de Kleine Keizerin dat Fantásië heet. Deze werkwijze wordt gevoed door de oproep van Kunneman (2005) om de inhoudelijke rijkdom en het kritische vermogen van de geesteswetenschappen te betrekken op de instrumentele kracht van toepassingswetenschappen, zoals (onder meer) de psychologie en de organisatiekunde. Kunneman signaleert dat de deskundigheid van professionals gekoloniseerd dreigt te wor-

den door de macht van het 'dikke-ik'. De technische, medische en sociale wetenschappen met hun vele toepassingsmogelijkheden worden in dienst genomen door economische en politieke belangen met hun alomtegenwoordige behoefte aan controle en beheersing. De wens om 'in control' te zijn, is als het ware onder onze huid gekropen en wordt zowel collectief als individueel door ons nagestreefd, met een massieve inzet van toepassingsgerichte wetenschappelijke kennis via het instrumentele handelen van professionals. Hoewel deze maatschappelijke ontwikkeling velen materiële rijkdom en welvaart heeft gebracht, draagt zij ook bij aan geestelijke verarming en sociale verschraling; het rijk van de verbeelding is in gevaar.

Is het mogelijk om weer een verbinding te leggen tussen symbool en techniek, tussen kunst en kunde, tussen moraal en methode en tussen waarde en wetenschap? Dat zijn de dringende vragen die Kunneman ons stelt. Hij pleit voor een betekenisvolle relatie tussen de geesteswetenschappelijke bestudering van onze culturele, zingevende bronnen en de toepassing van allerhande empirische wetenschappen. De narratieve benadering in de genoemde artikelen is een poging die verbinding te maken in het veld van de begeleidingskunde, door mythen, sprookjes en gedichten met hun inhoudelijke zeggingskracht op een methodische manier te betrekken in het werk als coach, trainer en adviseur.

Zou het mogelijk zijn een bijdrage te leveren aan de genezing van de zieke Kleine Keizerin, door een beroep te doen op deze bronnen van zingeving? Zou het mogelijk zijn om, door schatten te delven uit onze culturele humuslaag, enigszins voorbij te komen aan de mentaliteit van het dikke-ik die zich uit-

drukt in functioneel denken en instrumentele beheersing? Kan het in het professionele werk opnieuw gaan om de intrinsieke zin en betekenis van de dingen? Mijn artikelen hadden tot doel om voorbeelden aan te reiken van concrete beantwoording van deze vragen en om begeleidingskundigen te stimuleren een narratieve ruimte te creëren, waarbinnen rijke en diepgaande betekenisgeving zich kan ontwikkelen.

FRAGMENTATIE EN NARRATIVITEIT Het beeld van de twee slangen als in elkaar grijpende verhalen is ideaaltypisch. In de cirkelgang van het leven is het een symbool voor de zoektocht naar zingeving en heelwording. Jung (1986, 1943), die ook vaak gebruikmaakt van het beeld van de Ouroboros, spreekt van individuatie. De mens is gericht op zelfwording, wat betekent dat hij zich telkens opnieuw – zoals een slang vervelt – ontdoet van uiterlijk vertoon, om steeds zuiverder zijn bestemming te vinden door terug te keren naar zijn diepste oorsprong. De realiteit van het leven biedt echter de nodige weerstand tegen dit mooie en misschien al te romantische ideaal. Bestaat er wel zoiets als een diepste oorsprong en eigenlijke kern? Wordt ons moderne en geprofessionaliseerde leven niet veeleer gekenmerkt door een diversiteit aan motieven en oriëntaties? Leven we niet eerder in een veelheid aan verhalen? Is de tijd van de grote verhalen, inclusief het verhaal van de zelfontdekking, niet voorbij? Zijn we niet eerder gefragmenteerd dan heel?

Het oneindige verhaal bestaat uit zesentwintig min of meer losse verhalen. Elk hoofdstuk bevat weer een nieuwe belevenis in het rijk van Fantásie die als een op zichzelf staande vertelling gelezen kan worden. Daarnaast wordt er in het boek verwezen naar

talrijke verhalen die er geen plaats in hebben en ‘een andere keer maar eens verteld moeten worden’. Met deze structuur is het moderne sprookje van Ende ook een symbool voor het leven van mensen in deze tijd. Wij leven in ogenschijnlijk losse verhalen die naast elkaar bestaan en vaak slechts oppervlakkig met elkaar verbonden zijn. Het verhaal van onze sportvereniging is een ander dan dat van ons werk. In het verhaal van de opleiding die we volgen, beleven we onszelf anders dan in het verhaal van onze relatie. Het verhaal dat we delen met de kinderen uit ons eerdere huwelijk verschilt sterk van het verhaal waarin onze nieuwe liefde zich afspeelt. Zo speelt ons bestaan zich af in een veelheid van verhalen; J.H. van den Berg sprak reeds in 1963 over ‘leven in meervoud’. Dat wat zich op persoonlijk niveau afspeelt, doet zich ook voor op het collectieve niveau van organisaties en van het geheel van de samenleving. Het verhaal van het management is niet zelden in sterke mate anders dan het verhaal van de medewerkers op de werkvloer. Het verhaal van de beleidsmakers kent een andere rationaliteit dan het verhaal van de burgers. In bedrijven, instellingen en in de totaliteit van de maatschappij speelt het leven zich eveneens af in een veelvoud van verhalen.

Misschien is er juist om die reden wel zoveel behoefte aan begeleidingskundige ondersteuning. Begeleidingskundigen zijn de professionals die mensen – zowel individueel als in het georganiseerde verband van het werk – helpen om hun verhaal te verhelderen en de veelheid van verhalen op elkaar te betrekken. Via het vertellen worden de fragmenten tot een verhaal en worden de ervaringen tot een inzicht. Het leven in het veelvoud van verhalen doet veel mensen zoeken naar samenhang en zin.

Het luisteren naar de aanknopingspunten in de culturele humuslaag is zo waardevol, omdat de oude verhalen ons helpen om in de veelheid en verbrokkeling van ons bestaan een beetje eenheid en verbindende betekenis te ontdekken. Ze nodigen ons uit een eigen verhaal te vertellen in het licht van iets wat groter is dan wij. In muziektermen uitgedrukt: de begeleidingskundige helpt met zijn narratieve werkvormen om in de meerstemmigheid van het bestaan de polyfonie toe te laten, zonder dat het een kakofonie wordt.

Met de narratieve begeleidingskunde die ik onder meer in dit tijdschrift heb ontwikkeld, wil ik collega's doordachte werkvormen aanreiken, zodat zij cliënten en cliëntsystemen kunnen helpen om – in termen van *Het oneindige verhaal* – de Kleine Keizerin telkens weer een nieuwe naam te geven, zodat de gaten in hun bestaan en de kieren en scheuren in hun verhalen weer nieuwe zin kunnen krijgen en de Ouroboros zich kan blijven vernieuwen.

Dit artikel is een bewerking van de inleiding en nabeschouwing in mijn boek 'Leven in verhalen: begeleiden met mythen, sprookjes en gedichten rond vragen op de levensweg' (Eburon, 2019).

LITERATUUR

- Berg, J.H. (1963). *Leven in meervoud*. Nijkerk: Callenbach.
- Dijksterhuis, E.J. (1950). *De mechanisering van het wereldbeeld*. Groningen: Meulenhoff.
- Ende, M. (2004). *Het oneindige verhaal* (22e dr.). Baarn: De Fontein.
- Gadamer, H.G. (1986). *Wahrheit und Methode*. Tübingen: Mohr.
- Heine, B. (2016). *Onbehagen*. Baarn: Ambo.
- Jung, C.G. (1943/1995). *Verlossing in de alchemie*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Jung, C.G. (1986/1943). *Droom en individuatie*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Kunneman, H. (2005). *Voorbij het dikke-ik*. Amsterdam: SWP.
- Levitin, D. (2016). *Ons muzikale brein*. Amsterdam: Atlas Contact.
- Meijers, F. (2017). (Zelf)reflectie: een inleiding. In F. Meijers & K. Mittendorf (red.), *Zelfreflectie in het hoger onderwijs* (pp. 13-32). Apeldoorn: Garant.
- Ronde, M.A. de (2016a). Dwalen in het sprookjesbos. *Tijdschrift voor Begeleidingskunde*, 5 (1), 16-25.
- Ronde, M.A. de (2016b). Licht uit zwarte spiegelgrond. *Tijdschrift voor Begeleidingskunde*, 5 (4), 56-61.
- Ronde, M.A. de (2017). Vernieuwing en meerstemmigheid. *Tijdschrift voor Begeleidingskunde*, 6 (3), 34-46.
- Ruiter, J. de (2017). Maatschappijbewust begeleiden. *Tijdschrift voor Begeleidingskunde*, 6 (2), 2-8.
- Verbrugge, A. (2004). *Tijd van onbehagen*. Nijmegen: SUN.